

ՓՈՔՐԻԿ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐ

I

Վանում տեղի ունեցած մեծ կոտորածից յետոյ, Թիֆլիզի փողոցներում թափառում էին երկու երեխայ՝ տղայ և աղջիկ։ Երկուսն էլ կիսամերկ, աղտոտ դէմքերով ու գզգզուած մազերով։ Դժուար չէր գուշակել որ նրանք որբեր էին և անկասկած եղբայր և քոյր, որովհետեւ չափազանց նման էին իրար։ Նրանց դալկացած այտերը և թախծալից աչքերը վկայում էին, որ մարդիկ շատ հեռու էին նրանց խնամելու մտքից։

Թէ քաղցից և թէ առհասարակ անտանելի պայմաններից առաջացած ճորճան բան կար գրած նրանց ճակատների վրայ և ճորճան հեշտ էր կարդալ, բայց ով էր հետաքրքրուողը։ Մանկական անհոգութեան համար ոչինչ նշանակութիւն չունէին կեղտից գարշահոտութիւն արձակող ցնցոտիները, նոյնպէս աննկատելի կը լինէր նրանց համար մայրական խնամքի բացակայութիւնը և նրանք կը կարողանային անհոգ ապրել ճնճղուկների նման, եթէ անօթութիւնը չը նեղացնէր։ Քաղցից առաջ եկած տանջանքը, որ երեխաների համար ամենասոսկալի բանն է, իր բնորոշ կնիքն էր դրոշմել նրանց կազմուածքի ամեն մի մասի վրայ։ Ո՛չ հայեացքի և ոչ շարժուածքի մէջ չէր նշմարուում մանուկներին յատուկ աշխոյժ։ Ընդհակառակն, կարծես երբեք մանկութիւն չէին ունեցած՝ սկսած ծնուելու առաջին վայրկեանից իսկ։

Մարդկանց անողորմ ու անարդար լինելու կենդանի օրինակներ էին այդ էակները։ Կանգ առան մի մեծ

ու նախշուն տան առաջ, մի ըսպէ խորհրդակցեցին իրար հետ ու նստեցին պատի տակ: Եղբայրը իր պատահաբար շորի փէշից պոկեց սպիտակ թելի կտորը, դցեց քրոջ բերանը, կապեց ատամն ու քաշեց հանեց: «Սա երեք», բացականչեց փոքրիկը և արիւնոտ թուրքեր արձակելով աւելացրեց՝ «չորրորդն էլ քիչ շարժուում է»:

Երկիւղալի ու կասկածոտ քայլերով մտան նոյն տան բակը, նայեցին շուրջը և ապա տղան, որի տարիքը հազիւ թէ տասից անց լինէր, սկսեց դողդոջիւն ձայնով երգել մի տարօրինակ եղանակ, իսկ աղջիկը փորձեց պար դալ: Երգ ու պար ամեն տեղ և ամենքի համար զուարճալի բաներ են, բայց այս վայրկեանին տխուր ու հոգեմաշ էին:

Ի՞նչ կարող է լինել աւելի սրտաշարժ, երբ քաղցից ստիպուած մանուկը, մի պատահ հաց ստանալու համար, կոշտ մարդկանց առջև պարում ու երգում է, մոռացած նոյն իսկ նոր հանուած ատամի ցաւը: Ի՞նչ է հրեշտակ, ի՞նչ է մաքրութիւն ու անմեղութիւն, եթէ ոչ երեխայ: Ո՞վ ունի իրաւունք աշխարհիս բարիքներն ու կեանքի քաղցրութիւնները անհոգ վայելելու, եթէ ոչ մանուկը:

Փոքրիկները շարունակում էին իրանց գործը: Մէկը արագ-արագ անհասկանալի բառեր էր արտասանում, որոնց կէսը չփոթուելուց կուլ էր տալիս, իսկ միւսը անդադար պտոյտներ էր գործում, երեւակայելով որ պարում է:

Սենեակների միջից բարկութեան ձայն լսուեց: Տանտիկինը հրամայեց սպասաւորին արտաքսել «լակոտներին», որպէսզի բան չը գողանան: Հաւատարիմ ծառան դուռով դուրս վազեց պատշգամբը ու իր բռունցքները ցոյց տալով, սպառնաց ջարդելու, եթէ իսկոյն չը հեռանան: Նրանք լեղապատառ վազ տուեցին դէպի փողոց, ուր փոքրիկը գետնին տապալուեց: Երգն ու պարը մի ակնթարթում լացի փոխուեց: Տանտիկնոջ անչափահաս զաւակները պատուհանից դիտում էին այս տե-

սարանը: Նրանցից ամենամեծը խորհրդաւոր ձայնով ա-
սաց միւսներին. «Նրանք գողեր են»:

—Ո՛տքի կանգնիր, Թագօ, մի վախենար, սիրտ էր
տալիս եղբայրը, աշխատելով գետնից բարձրացնել
բրո՛ն:

Երեխայի գլուխը պտտուում էր: Անցուդարձ անող
մարդկանց թիւը մեծ էր, բայց որբերի մօտով անցնե-
լիս ոչ ոք ուշադրութիւն չէր դարձնում:

Երկու աչքով կոյր մի բարձրահասակ երիտասարդ,
որ նոյնպէս օտարական է, տարիների ընթացքում այդ
փողոցումն է լինում կանգնած՝ երբեմն հիւսիսային, եր-
բեմն հարաւային կողմում, նայելով եղանակին: Նա իր
երկայն ու ծուռ փայտը ձեռքին, անշարժ յենուած է
լինում պատին և ոչ ոքից ողորմութիւն չի խնդրում: Ոչ
որ էլ նրան բան չի տալիս: Ինչո՞վ է կերակրւում այդ
կմախք դարձած թշուառը: Նա իր ձեռնափայտը սալա-
յատակին տափտափելով՝ կամաց-կամաց մօտեցաւ երե-
խաներին ու սկսեց մեղմ ձայնով հետները խօսել, հար-
ցուփորձ անել: Փոքրիկները կարճառօտ պատմեցին, որ
իրանց հօրը քիւրդերը սպանել են, իսկ մայրը մի շաբաթ
առաջ ճանապարհի կիսին մեռել է: Կոյրը գլուխը շար-
ժեց ու տալով նրանց մի կոպէկանոց դրամ՝ պատուի-
րեց, երբէք չը մտնել հարուստների բակը:

Մանուկները նորից գնացին թափառելու: Կանգ
էին առնում խանութների առաջ, դիտում էին իրանց
հետաքրքրող իրերը, զարմանում էին, հիանում և կրկին
թափառում: Քաղցը տանջում էր երկուսին էլ հաւասա-
րապէս, սակայն իրար բան չէին ասում: Մի անգամ
միայն աղջիկը հարցրեց՝ «Կարօ, ո՞վ կը տայ մեզ հաց»:
«Աստուած», եղաւ պատասխան:

Դուրս եկան մի շատ երկայն փողոց և իրար ձեռ-
քից բռնած անցան մի ծայրից միւսը, ուր քաղաքը վեր-
ջանում է: Այնտեղ նկատեցին մի արջի քոթոթ, որ
շղթայով կապած էր սափրիչի արհեստանոցի առջև և
թաւալուելով փոշիի մէջ մռմռում էր: Կանգ առան այս

զուարճալի տեսարանի դիմաց ու ի սրտէ ծիծաղեցին:

Արհեստանոցի դռան մօտ, երկայն նստարանի վրայ նստած էին չորս հոգի լեռնըցիներ: Բոլորեքեան բերանները պինդ սխմած ու այտերը փքած անշարժ նստած էին: Մի-մի անգամ մատների միջոցով էին իրար բան հասկացնում: Այդ ռամիկները արջի քոթովից ոչ պակաս հետաքրքրութիւն չարժեցին Կարօյի ու Թագօի մէջ: Արհեստանոցի ներսից լսում էր ծիծաղ և ուրախութիւն:

Դալլաբ Պօղոսը, այս յայտնի զուարճասէր ու հանաքչի մարդը, իր մշտական սեղանակիցների հետ նոր էր նստել ճաշի, երբ այդ լեռնըցիները եկել էին մօրուքները սափրելու: Պօղոսը չուզենալով ոչ ճաշից զըրկուել և ոչ մուշտարիից, պատուիրել էր այդ կիսավայրենիներին մի-մի կում ջուր պահել բերաններում՝ «որ պէսզի մազները փափկեն»: Ինքը իր ընկերների հետ շարունակում էր ճաշել: Միամիտ մարդիկ, բոլորովին չենթադրելով, որ իրանց գլխին խաղ են խաղում, համբերութեամբ կատարում էին պատուէրը: Նրանցից մէկը, յանկարծ ուժգին փռչտացրեց ու իր բերանի ջուրը ամբողջապէս փչեց կողքին նստողի երեսին: Մանուկները սրտալի ծիծաղեցին: Ներսից նոյնպէս լսուեց բարձրաձայն հռհռոց: Պօղոսը դուրս եկաւ և լուրջ կերպով ստիպեց կրկին ջուր առնելու: Այդ միջոցին նա նկատեց երեխաներին, որոնց չափազանց կեղտոտ ու պատառոտած, տարօրինակ հագուստը նրա գուլթը շարժեց:

— Ինչո՞ւ էք կանգնել այստեղ, հարցրեց նա:

Որքերը պատասխանի տեղ իրար կպան ու պատրաստուեցին փախչելու: Սափրիչը վրայ հասաւ, բռնեց նրանց ու բարեսրտութեամբ հարցրեց.

— Ի՞նչ էք ուզում:

— Մենք հայ քրիստոնեայ ենք, պատասխանեց Կարօն դողդոջիւն ձայնով:

— Հայ էք թէ միթո՞նի, այդ չեմ հարցնում...

— Վանեցի ենք, շտապեց աւելացնել երեխան:

—Վանեցի էք թէ շհաննամեցի, այդ էլ չեմ հարցնում: Դու ասա՛, քաղցած էք թէ չէ:

—Հա՛, քաղցած ենք, շատ քաղցած ենք:

—Ես էլ եմ շատ քաղցած, արտասանեց բարակ ու հիւանդոտ ձայնով աղջիկը և այնպիսի աղերսալի հայեացք ձգեց խօսակցի երեսին, որ դահիճի սիրտն անգամ կը յուզէր:

Սափրիչը վայրկենաբար երևակայեց իր զաւակներին այս դուռթեան մէջ ու զարհուրեց: Իսկոյն դուրս բերեց սեղանի վրայ գտնուող ճաշի մնացորդը, հացի կտորներ ու կանաչեղէն, երկու հաւասար մասի բաժանեց ու տուեց:

Մանուկների դէմքերի վրայ ժպիտ խաղաց: Կան դէպքեր, երբ մարդ մի պատառ հացով երջանկութիւն է պատճառում ուրիշին: Մանուկները շտապով հեռացան այդտեղից, իրանց հարստութիւնը կրծքներին պինդ սեղմած, կարծես վախենալով որ մէկը ձեռքներից կը խլի: Նրանք դիմեցին մերձակայ բարձրաւանդակը, ուր գտնուում է բաւական ընդարձակ հրապարակ և ուր երթեւեկութիւնը շատ սակաւ է. ընտրեցին մի ապահով անկիւն, նստեցին ու ագահաբար բերանները լցրին: Մի ականթարթում վերջացրին իրանց ունեցածը, չը թողնելով ամենաչնչին փշրանք անգամ: Ստամոքսին լիութիւն տալուց յետոյ, անմիջապէս Թագօն գտաւ տաշեղ ու մի փալասի կտոր և դրանցից տիկնիկ սարքեց, պառկեցրեց իր ծնկան վրայ, նախիկ ասաց ու քնացրեց: Կարօն էլ անգործ չէր: Գետինը փորեց, մի տնակ շինեց, այնպիսի տնակ, ուր Թագօի տիկնիկը կարող էր տեղաւորուել: Բաւական նմանեցրել էր իր հայրական գետնափոր տնակին, որ այժմ աւերակ էր արդէն:

Գործը աւարտելուց յետոյ պառկեց մէջքի վրայ, աչքերը ուղղեց երկնքին, ուր ամպի մի փոքրիկ կտոր հանգարտ սահում էր. աչքերով այնքան հետեւեց, մինչև որ ամպը հալուեց ու ձուլուեց մուգ կապուտակի հետ: Կա-

րօն ընկաւ մտածմունքի մէջ: Յիշեց որ քիչ ժամանակից յետոյ արեւը մայր պէտք է մտնի, օրը կը մթնի, ամեն մարդ իր տուն կ'երթայ ու ամբողջ բաղաքը հանգիստ կը ընի, իսկ իրանք: Մտաբերեց հօրը, մօրը, մտաբերեց նոյնպէս ընկերներին, որոնց հետ միասին լուսադէմին հասան քաղաք ու բաժանուելով իրարից՝ ցրուեցին զանազան կողմեր: Ո՞րտեղ են այժմ նրանք, ինչպէս գտնի: Նրա մանկական հոգուն պաշարեց ծայրայեղ յուսահատութիւն: Կիսախուփ աչքերից դուրս ցայտեցին արտասուքի խոշոր կաթիլներն ու հատիկ-հատիկ գլորուեցին ականջների կողմը: Քոյրը դեռ ևս անհոգ խաղում էր իր տիկնիկի հետ, որ պաշտպան ունէր: Արեւը մայր մտաւ: Խաւարը աստիճանաբար տարածուեց երկրի երեսին, տալով բոլոր առարկաներին տխուր կերպարանք: «Երանի՛ր կրկին քաղցած լինէ՛նք, թէկուզ կրկնապատիկ, բայց ունենայինք մի ապահով անկիւն», մտածեց Կարօն:

— Հանգիստ ընիր, պատուիրեց Թագօն իր տիկնիկին, դնելով փոսի մէջ ու յետոյ դիմեց եղբօրը. — Դրտեղ պէտք է քնենք:

— Աստուած կը տայ, պատասխանեց նա, բայց ինքը չէր հաւատում այդ բանին:

— Աստուած չի տայ, յուսահատ ձայնով արտասանեց փոքրիկը և սրտալի ներս բաշեց օդը:

— Հապա այսօր հացը ի՞նչպէս տուեց:

— Նա Աստուած էր:

Տիբեց լուսթիւն: Տղան չը գիտէր ինչ պատասխանէր: Քրօջ կասկածը խիստ վհատեցրեց իրան: Կուշ եկաւ, մատները կրծոտեց, շրթունքները ծռեց: Մի րոպէ կարողացաւ զսպել իրան. բայց շուտով կզակը դողդողաց, ինչպէս ցրտից, ու սկսեց լալ: Քոյրը նոյնպէս հետեւեց նրա օրինակին և այսպէս երկու փոքրիկ արարածներ, միայնակ, հեռու մարդկանց աչքերից, բարձրաւանդակի վրայ կանգնած դառն կերպով լալիս էին:

— Աստուած կը տայ, Կարօ, Աստուած կը տայ...

էլ չեմ ասի՝ չի տայ... արտասուքի մէջ խեղդուելով համոզում էր փոքրը մեծին։

Մանուկներին համար ոչ մի գրութիւն երկարատե չէ։ Երկուսն էլ շուտով միասին լռեցին։ Մութը թանձրանում էր։ Կազմէկ լեռան դագաթն ու նրան շրջապատող ժայռերը անյայտացան խաւար մառախուղի մէջ։ Ս. Դաւթի սարը իր դաժան կերպարանքով նայում էր ցած, իր փէշերի տակ ապաստանած բաղաբամասին։ Ճրագների լոյսը այստեղ ու այնտեղ արագութեամբ դուրս էին ցայտում սև ֆօնի միջից, ոմանք հեղ ու խոնարհ, ոմանք համարձակ ու յանդուգն։ Մի տեղ նրանք փայլուն խումբ էին կազմել, կարծես ծիծաղում, ուրախանում էին, միւս տեղ իրարից բաժանուելով աարբեր կողմեր էին քաշուել։ Մի այլ տեղ կլոր շրջանակի ձև էին ընդունել, երրորդ, չորրորդ տեղ եռանկիւնի կամ բառանկիւնի գիծ էին քաշել և այսպէս՝ անհաշիւ։ Կապտախառն մոխրագոյն երկնակամարը, կարծես երկրի հետ մրցելու համար դուրս էր նետում իր անսահման խորքերից գոհարների հատիկներ եւ բաժանում զանազան խմբակների։ Ո՛րքան խորհրդաւորութիւն, ո՛րքան վեհութիւն կայ այդ գաղտնալից աշխարհի մէջ։

Սակայն մանուկներին չէր հետաքրքրում այդ սովորական բանը։ Նրանք յափշտակուել էին բաղաքի տեսքից։ Այդ ինչ ահագին բան է, այդ ինչ լուսաւորութիւն է։ Նայեցին իրանց շուրջը և սթափուեցին, նորից զգացին, որ անտուն, անտէր և միայնակ են։

Քիչ հեռու նկատուում էր աղքատ տնակների մի երկայն շարք, ուր բոլորից ուշ վառուեցին աղոտ ճրագները։ Յանկարծ նրանց մօտով անցաւ մի բարձրահասակ մարդ, ձեռքին կեղտոտ վառած լապտեր և ուսից կախած սանդուղ. նա անհող կերպով նայեց նրանց դէմքերին, շուացրեց ինչ-որ մի յիմար եղանակ ու անհետացաւ։ Տախտակէ պարսպի միջից մի մեծ գամփռ դուրս կոխեց գլուխը ու կատաղաբար սկսեց հաջել։ Երեխաները թողեցին այդ ամայի տեղը։

II

Քոթոթը այս անգամ հանգիստ պառկած էր ու իր թաթն էր լիզում: Սափրիչը նստած նոյն նստարանի վրայ, ուր ցերեկով գիւղացիք սպասում էին, թառ էր ածում: Ներսը անդանի վրայ նշմարում էր մի ձմերուկ ու մի հատ էլ կլոր սև հաց: Դա ընթրիք էր ամբողջ ընտանիքի համար: Պողոսը ընդհատեց չարգեան ու գոռաց՝ «Ո՛վ էք, ի՞նչ էք ուզում»: Աղջիկը թագնուեց եղբոր քամակին: Կարօն կախեց գլուխը ու մնաց անշարժ: — Խո՛ւ էք, շանլակոտներ... Ի՞նչ էք ուզում... Փի՛հ, առաջ երկուսն էին, հիմա մէկը դառաւ...

Թառը դրեց նստարանի վրայ ու պատրաստուեց վեր կենալու, որ տեղեկանայ թէ ո՞վքեր են, բայց իսկոյն մտաբերեց, որ մի քանի ժամ առաջ տեսել է դրանց:

— Փռնչի *), դու ես. եկ այստեղ:

Երեխաները մօտեցան ու կանգ առան:

— Ի՞նչ էք ուզում:

— Մութն է...

— Տնաքանդ, բաս ես բոռ եմ, չեմ տեսնում, որ մութն է, ընդհատեց նա երեխայի խօսքը. — հարցնում եմ՝ ի՞նչ էք ուզում: Հա՛ց:

— Ձէ, աղա-ջան, հաց չենք ուզում... Ո՛ւր գնանք...

— Ձար ու ջհանդամ... Ո՛ւր ուզում էք, գնացէք, զայրացած պատասխանեց սափրիչը:

— Տուն չունենք... գիշե...

Խօսքը խեղդուեց Կարօի կոկորդի մէջ ու նա մեքենայաբար մի քանի քայլ յետ գնաց: Աղջիկը կարծես այդ բանին էր սպասում, սկսեց հեկեկալ:

Պողոսը վեր թռաւ տեղից ու արագ-արագ յետ ու առաջ քայլելով, յիշոցների կուտակ ուղղեց՝ յայտնի չէ թէ ո՞ւմ: Ի միջի այլոց բոթոթն էլ միքանի բացի կե-

*) Թիֆլիսի հացթուփաները մեծ մասամբ վանեցի են:

րաւ: Խեղճ կենդանին, իր համար հանդարտ պառկած էր ու առանց պատճառի այնպէս խանգարեցին նրա անդորրութիւնը. նա կատաղաբար դէս ու դէն ընկաւ, սկսեց շղթան կրծել, կարծես վճռեց յաւիտեան բաժանուել իր տիրոջից այդ անարդարութեան համար:

—Հիմա ինձանից ի՞նչ էք ուզում, զայրացած ձայնով հարցրեց Սափրիչը, մի վայրկեան կանգ առնելով մանուկների առջև. — գոռե՛լ են էս չ... մեղայն Աստուծոյ... Վա՛, փիէ՛... բեհեսաբ նամաղուլ արի, հաց տուեցի... դաւի դառաբայ դարձան գլխիս... Գիտէ՛ք, տանը չորս հատ ձեզ պէս լակոտներ ունեմ... հացի փող հազիւ եմ աշխատում...:

Որբերը դառնագին արտասուում էին և նրանց կեղտոտ դէմքերի վրայ նոր կեղտեր էին աւելանում:

Աննկարագրելի է մանուկի թախիծը, երբ նա տեսնում է իրան անօգնական, նամանաւանդ գիշերուայ ժամին:

—Բարի իրիգուն:

—Աստծու բարին:

Եկողը հին չուխա հագին մի մարդ էր: Ուսի վրայից ցած բերեց իր խուրջինը, որի մէջ դարսած էին որմնադրական գործիքները, անխօս մտաւ ներս, նստեց միակ աթոռի վրայ ու սպիտակ բծերով ծածկուած իր մորթէ հին գլխարկը գցեց անկիւնը:

—Կիցէք այդտեղ, չը հեռանաք, կոպտաբար հրամայեց Պօղոսը երեխաներին ու սկսեց ածիլել արհեստաւորի մօրուքը:

Մանուկների ուշադրութիւնը կրկին գրաւեց քոթոթը: Այնպիսի շարժումներ էր գործում նա, այն տէսակ էր մռմռում ու իր շղթայի հետ խաղում, որ կարծես դիտաւորութիւն ունէր նրանց ծիծաղեցնելու: Եւ իրաւ ծիծաղեցնում էր:

—Աստուած տայ, քանի որդի ունես, ուստայ Պօղոս:

—Երկու ջուխտ, մի հատ էլ ճանապարհին է:

—Տղայ, աղջիկ:

—Դիւի տղերք են, էն մէկն էլ իմ հաշուով տղայ պէտք է լինի:

—Աստուած լսի... Հիմա քեզ են սպասում էլի, որ դուքանը կողպես...

—Ձէ, բարեկամ, սրանք իմ որդիքը չեն:

Պօղոսը կարճառօտ պատմեց բանի էութիւնը:

—Վայ, վայ, վայ... Հիմա ուր պէտք է տանես... Լաւ կը լինի, որ տէրտէրի մօտ տանես... կերթաս կ'ասես՝ օրհնեա՛ տէր, էսպէս-էսպէս բան է պատահել... Անտուն, անտէր երեխէք են... Սրա հետքը նա գիտէ... Տէր-Ձաքարն, էլի:

—Նա էլ կ'ասի՝ «քո հէրն էլ անիծած, դրանցն էլ հետը: Կէս գիշերին ուր ես ինձ անհանգիստ անում»:

—Դու գիտես, Պօղոս ջան, դու ինձանից լաւ գիտես, կարճ կտրեց որմնագիրը, շփեց իր նոր ածիլած այտերը, հինգ կողէկանոց դրեց սեղանի վրայ ու բարի գիշեր մաղթելով, շտապով հեռացաւ:

III

Պօղոսը լաւ խորհելուց յետոյ, որոշեց առաւօտեան եկեղեցի տանել այդ երեխաներին և ժամերգութիւնից յետոյ քահանաներին յանձնել: Իսկ այս գիշեր զրտեղ պահէ: Իր տանը պահել անկարելի էր: Երկու խոշոր պատճառ կար: Միակ սենեակը, ուր վեց հոգի ապրում էին, խիստ նեղ էր, տեղ չը կար. իսկ երկրորդ և գլխաւոր պատճառն այն էր, որ այս կողիտ մարդը քաջ վում էր իր կնոջից. նա երբէք չէր համարձակուի տանել այս կեղտոտ ու գլխտուած որբերին ու յայտնել, թէ «Աստուծոյ հիւրեր են»: Իսկապէս վախենում էր: Իր փոքրիկ արհեստանոցումն էլ տեղ չը կար, քանի որ արջի բոթոթն էր գիշերում այնտեղ:

—Հիմա ինչ էք ուզում ինձանից, հը՞մ... Հիմա

Ո՛ւր տանեմ ձեզ... Համեցէք, տունս հեռու չէ, գնանք. գնանք, էլի՛:

— Գնանք, հազիւ լսելի ձայնով արտասանեց կարօն:

— Գնանք, շատ լաւ կը լինի. գնանք, էլի՛... Դուք Անօին չէք ճանաչում, դուք կապաս Անօին չէք ճանաչում: Հետտի նիսլաղ կը տայ ինձ էլ, ձեզ էլ, որ երեք անգամ մալաղ անենք:

Պողոսը աստիճանաբար տաքանում էր, յիշոցներ ու հայհոյանքներ էր թափում, ո՛վ գիտէ, ո՛ւմ հասցէին: Վերջապէս լռեց: Սեղանի վրայից վերցրեց հինգ կօպէկանոց դրամը ու դնելով կարօի ձեռքը, հանգիստ կերպով ասաց.

Ահա, սա ձերն է, ես խօ չեմ խլում: Աստուած ձեզ է տուել: Դէ, գնացէք, այ ճանապարհ, տեսէք ինչ լայն է:

Մանուկները լուռ ու անձայն փորձեցին քայլեր փոխել:

— Ո՛ւր էք գնում, ղուռումսաղներ, դռուաց սափրիչը, գիտէ՞ք ուր էք գնում:

— Բաս ի՞նչ անենք, աղա՛ջան:

— Կացէք, մտածենք տեսներ, Աստուած ինչ է տալիս:

Այս ասելով գազանին ներս տարաւ և պատի մէջ ամրացած մի մեխից սաստիկ կարճ կապեց: Յետոյ իր խոշոր դանակով հացը գծեց, չափեց, համարեց քանի կտոր պէտք է դուրս դալ ու վերջը երկու ծայրերը կրտսեց ու տալով երեխաներին, հրամայեց իսկոյն ուտել: Մի փոքր մտածելուց յետոյ ձմերուկից էլ բաժին հանեց նրանց:

— Ահա, պատի մօտ դուք կը ընէք, այնտեղ էլ քոթոթը: Չը վախենաք, պինդ է կապած: Եթէ նա դալմաղալներ անէ, դարձեալ միք վախենայ, հանդիստ ընեցէք: Լոյսը բացուելուն պէս կը գամ ու կը տանեմ ժամ:

Նորից պատուիրելուց յետոյ թէ ինչպէս պէտք է պառկեն, ճրագը հանգցրեց, արհեստանոցի դուռը կողպեց ու բարձրաձայն բարի գիշեր ասելով գնաց:

IV

Փոքրիկ գաղթականները պառկել էին աղիւսապատ մերկ յատակի վրայ, գլխների տակ ունենալով լաթով ծածկուած գերանի մի կտոր: Թագօն մէջքը կպցրել էր պատին ու եղբօր վզովն էր փաթաթուել: Աչքերը պինդ ծածկել էր և աշխատում էր շնչառութիւնն աննկատելի դարձնել: Սաստիկ վախենում էր արջից: Գազանը չէր ուղում հաշտուել իր վիճակի հետ, զայրանում էր, թաթերը մերթ պատին, մերթ յատակին էր զարնում: Երբեմն սուր ճիչ էր արձակում, երբեմն փնթփնթում, բայց շարունակ կրծոտում էր շղթան, որ չէր թոյլ տալիս ազատ թաւալուելու: Կարօն երկիւղից կուչ էր եկել ու գլուխը թագցրել իր ցնցոտիների մէջ: Սիրտը ուժգին թռթռում էր: Ամեն վայրկեան սպասում էր, որ գազանը շղթան կը կտրի, կը յարձակուի իրանց վրայ ու պատառ-պատառ կ'անէ: Մինչդեռ նա մտածում էր միմիայն այս բանի մասին, նրա գլխի մէջ պտտւում էին իրար ետեից անթիւ մտքեր, անորոշ ու անկապ, բայց բոլորը անցեալից: Թագօն թեւերը թուլացրեց, շնչառութիւնը լսելի դարձրեց: Երկիւղի զգացմունքը շատ յաճախ քուն է բերում մանուկների աչքերին: Նա քնեց: Կարօի դրուժիւնը կրկնապատիկ վատացաւ, այժմս աւելի անօգնական զգաց իրան: Նա պարզ լսում էր, թէ ինչպէս արջը իր ատամներով շղթան կամաց-կամաց քերում, մաշում էր և իսկոյն նետուելու էր դէպի ինքը: Միքանի անգամ իրար վրայ յոգւոց բաշեց ու յուսահատուած հնազանդուեց իր ճակատագրին, որ գազանը վերջ պէտք է տայ իր գոյութեանը: Նա, որ քրոջը այնպէս ինամուծ էր, այս վայրկեանին միանգամայն մոռացել էր նրան և դողում էր միմիայն իր կաշուի համար: Արցունքները շատ տե-

սակ են լինում և բոլորն էլ վշտին թեթևութիւն տրուող, բայց մահուան դատապարտուածի արցունքը բոլորովին ջուր բան է: Ահա այդ արցունքի սակաւածիւ կաթիլները դուրս ցայտեցին տառտարեկան երեխայի աչքերէց: Շուրջը տիրում էր անթափանցելի խաւար: Միմի անգամ դղրդալով կառքեր էին անցնում փողոցով ու գետինը չարժում:

Տիրեց լռութիւն:

Կարօն ենթադրեց, թէ շղթան արդէն փշրուած է և քոթոթն ազատ: Ամենեին մոռացել էր Պօղոսի պատուէրը, որ աներկիւղ լինեն, գազանը ամուր է կապած: Անգիտակցաբար վեր թռաւ տեղից, վեր առաւ աթոռը, որ կողքին էր դրած, պտտեցրեց օդի մէջ միջանի անգամ, բայց շուտով ուժասպառ եղաւ: Չօրեց ու աթոռը իր առջև ամրացնելով, ատամները պինդ սեղմեց և սպասողական դիրք ընդունեց: Անցան րոպէներ, դարձեալ լռութիւն: «Մայրիկ, օգնիր, մայրիկ», յանկարծ ճիչ արձակեց քնած տեղից թագօն: «Մայրիկ», մեքենայաբար ձայնակցեց նաև եղբայրը ու գլորուեց գետին:

Խեղճ գազանը, որ հազիւ հանգստացել էր և կամացուկ իր թաթն էր լիզում, նորից սկսեց մոնչալ, հառաչել ու իր շղթան թափահարել: Կարօն ուրախացաւ, որ իր ենթադրութիւնը սխալ է եղել: Նստեց քնած քրոջ կողքին, աթոռը յամենայն դէպս ձեռքից բաց չը թողնելով, և զարմացած ականջ դրեց իր սրտի բաբախումին, որ այդ աստիճան ուժգին ու բարձրաձայն խփում էր: Սաստիկ ծարաւել էր, կոկորդը չորացել և բերանում թուրք ցամաքել, դառնացել էր: Սառը բրտիները ճակատից ցած էր իջնում, իսկ ամբողջ մարմինը չորքից նեղանում, թէև հով էր: Հանեց վրայից իր անթիւ տեղերից կարկատած վերարկուն, փռեց գետնին ու կրկին պառկեց քրոջ կողքին, որոշելով անպատճառ քնել: «Ինչո՞ւ եմ վախենում», աշխատեց սիրտ տալ

իրան, «չէ որ արջը հեռու է մեզանից և պինդ կապած: Թագոն որ քնած է, վատ է»: Միքանի սրբերի անուն տուեց, երկու-երեք անգամ խաչակնքեց, գլուխը դրեց առաջուայ նման ու աչքերը փակեց: Լուսթիւնը կատարեալ էր, բայց, զարմանալի բան, նրա ականջները չէին լսում: Ձիաքարչի զանգակները, գետի աղմուկը, կառքերի դղրդիւնը, ամբոխի գոռում-գոչիւնը իրար հետ խառնուած աղմկում էին նրա լսելիքը: Երբեմն դիտմամբ ականջ էր դնում այդ ձայններին ու զարմանքից ապշում, թէ այդ ինչո՞ւ է այդպէս: Բայց իսկոյն էլի տանջուել էր սկսում, շուռ էր գալիս միւս կողքին, մատները ցցում էր ականջների մէջ, բայց իզուր, հալածող ձայները չէին ոչնչանում: Փորձեց մէջքի վրայ պառկել: Մարմինը աստիճանաբար սառչում էր և այդ դուր էր գալիս նրան: Ձեռքերը գլխի տակ դարսեց, ոտները ձգեց հանգիստ քնելու համար, բայց աչքերը չէին հնազանդւում, նրանք բացւում էին լայն, շատ լայն, կարծես խաւարի մէջ բան էին որոնում: Այդպէս երկար ժամանակ անշարժ մնաց: Ուղեղը սկսեց բթանալ, երևացին սև տարածութեան մէջ փայլուն մանր բոլորածև գծեր, որոնք լայնացան, ընդարձակուեցին և վերջապէս լոյս սփռեցին ամեն տեղ: Երևացին զանազան դէմքեր, սկզբում ազօտ, յետոյ շատ պարզ, բոլորովին կենդանի: Մանուկը դիտում էր և նրան թւում էր այս բոլորը բնական... Նա քնեց:

Կէս գիշերը անցել և լուսադէմը մօտենում էր: Օդը ցրտել էր: Փոքրիկ աղջիկը ծնգները ծալել, փորին էր կպցրել, իսկ բազուկները կրծքին: Երկու ամբերի մէջ ծնօտը առած շարունակ ցնցւում էր: Հագին ունեցած շորը խիստ բարակ էր ու մաշուած՝ աչնան լուսաբացի հովից պաշտպանելու համար: Նա անհանգիստ էր, ստէպ ստէպ հառաչում էր, անկապ խօսում, լաց լինում, սակայն քնած էր: Չոր ու սառը յատակը անողոր ցաւեր էր պատճառում և նա երբեմն կարծես փորձում էր դիւրքը

փոխելու, բայց այդ նրան չէր աջողւում, քննում էր մեխածի նման միևնոյն կողքի վրայ պառկած:

Կարօն անդադար չարժւում էր, մի րոպէ անգամ հանգստութիւն չունէր, ձեռքերը ալ ու ձախ տանում բերում էր, կարծես վերմակ էր օրօնում: Ամբողջ մարմնով դողում էր ու ատամները իրար զարկում: Երազում սառը ջրի մէջ լողանում էր ու սաստիկ մրսում: Ուզում էր դուրս գալ ջրի միջից ու շտերը հագնել, բայց ընկերները խանգարում էին, բռնում էին թևից ու նորից ներս բաշում: Խնդրում էր, աղաչում էր, հայհոյում էր, որ իրան հանգիստ թողնեն, սակայն չարածճիւնները անգթաբար շարունակում էին նոյնը և բարձրաձայն ծիծաղում: Սկսում էր լալ, օգնութեան կանչել ծնողներին, բայց, զարմանալի բան, իր լացի ձայնը հեռու չէր գնում, այլ միմիայն իր ականջների մէջ էր մտնում: Խլանալու չափ թնդում էին ականջները, նա չարչարւում էր, տանջւում էր, հաւաքում էր ոյժերն ու աղաղակ էր բարձրացնում: Սրթնացաւ:

Քոյրը նստած ու գլուխը դրած նրա գլխի վրայ սրտալի լաց էր լինում: Կարօն դժուարութեամբ մտաբերեց իրանց գտնուած տեղը, օրուայ անցքը: Շուտով հագաւ իր վերարկուն ու փաթաթութեւով քրոջ վզին սկսեց գուրգուրել, համոզել, որ կրկին բնի: Մանուկը ոչինչ չէր ուզում լսել, նա կրկնում էր միևնոյն բանը՝ «մայրիկ», «մայրիկ»: Եղբայրը մեծ դժուարութեամբ հասկացրեց իրանց վիճակը: Փաղաքշելով ու համբուրելով մի փոքր հանգստացրեց:

— Մենք սրտեղ ենք, Կարօ:

Տղան արցունքը աչքերին այդ էլ բացատրեց ու յետոյ սկսեց համոզել կրկին քնելու: Երեխան շարունակ խօսում էր, զանազան անհեթեթ հարցեր էր տալիս ու պատասխան պահանջում: Ուշքի գալուն պէս առաջին հարցը եղաւ.

— Տիկնիկս հօ ոչ որ չի տանի:

Կարօն, Թիֆլիզ հասնելուն պէս, շատ բան մոռացաւ իր ցաւերից: Նոր, անծանօթ հոգսը, անսովոր գրութիւնը, տարօրինակ մթնոլորտը, բաղցի երկիւղը ջնջել էին անցեալի յիշատակը: Այժմ, այս վայրկեանին, գիշերային խաւարի մէջ, քրոջը երկու ձեռքով պինդ գրկած, շրթունքները շարժում էր, աղաչում էր Աստուծուն, չը գրկել իրանց այսպիսի ապահով անկիւնից:

— Էլ չեմ վախում, շէնջաց Թագօն:

— Մսս, եղաւ պատասխան:

Քոթոթը, երեւի համբերութիւնից դուրս գալով, անախորժ կերպով գոռաց: Երեխաները ցնցուեցին: Թագօն առանց այլ ևս ձայն հանելու ուզեց նորից պառկել, բայց չը կարողացաւ, որովհետեւ ոսկորները ջարդուել էին ու ամբողջ մարմինը ցաւում էր: Նղբայրը նրան նստեցրեց իր ծնկան վրայ ու ամուր գրկեց: Այսպէս իրար կպած լուռ ու անշարժ գողում էին ցրտից:

Հնչեց եկեղեցու զանգակը, որի ձայնը տատանուելով երկարացաւ, հետզհետէ նուաղեց, մարեց: Զանգակի ձայնը խորհրդաւոր ու մեղամաղձօտ է լինում լուսաբացին: Երեխաների սիրտը, արդեօք ուրախութիւնից թէ երկիւղից, սկսեց ուժգին թնդալ: Կարօն մտքում ասաց՝ «Զան» և երեսը խաչակնքեց ու քրոջն էլ ստիպեց նոյնը անել: Նրա զէմքի վրայ յոյսի ժպիտը խաղաց և նա քրոջ ականջին փսփսաց, «Շուտով կը լուսանայ»: Ազդիկը իբրեւ պատասխան ուզեց ասել, որ ինքը քաղցած է, հաց է ուզում, բայց քանի որ վախենում էր քոթոթից, մի անհանգիստ շարժումով բաւականացաւ: Կարօն այդ զգաց ու շտապեց յորդորել՝ քիչ էլ համբերել:

Լսեցին ինչպէս մի մեծ աքաղաղ թռեւրը թափահարեց ու հաստ ձայնով աւետեց լոյսի մօտենալը: Կարօն այդ վայրկեանին մտաբերեց հայրենիքը, նոյն իսկ իրանց տնակի հօտն զգաց: Դրսից լսուեց սայլերի ճըռճոց, մտրակի շառաչիւն, շների հաչոց, գիւղացի-

ների երգի ձայն: Տախտակների արանքներից թափանցեց կապտագոյն աղօտ լոյսը և երեք արարածներ միմեանց աչքերին նայելով, անկեղծ կերպով ժպտացին:

Վիճակակիցները իրար հասկանալ գիտեն: Յանկարծ գազանը երկու թաթի վրայ կանգնեց, նրա աչքերը փայլեցին. նա գլուխը շարժեց ու այն ձևով փնթփնթաց, որ կարծես ուղուժ էր երեխաներին մի սւրախ լուր յայտնել: Եւ իրաւ, անմիջապէս ահագին կողպէքի մէջ սլտտուեց բանալին:

Գ. ԲԱՇԻՆՋԱՂԵԱՆ